

İTKAN AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

مجلة إتيقان للدراسات الأكاديمية

ITKAN JOURNAL FOR ACADEMIC RESEARCH

e-ISSN: 3062-0988

Cilt | المجلد | Volume: 2

Sayı | العدد | Issu: 2

Haziran | حزيران | June 2025

İbn Hişâm'a Göre İ'râbda Mahalli Olan Cümleler

Sentences with a Grammatical Position in I'râb According to Ibn Hishâm

Canan KAÇAR

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi, İzmir, Türkiye
E-mail: cananerva84@hotmail.com

İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of
Theology, İzmir, Turkey
ORCID: 0000-0001-8363-8357

Necla Yasdıman DEMİRDÖVEN

Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
İzmir, Türkiye
E-mail: neclayasdimandemir@gmail.com

Assoc. Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi
University, Faculty of Theology,
İzmir, Turkey
ORCID: 0000-0001-7153-3507

Makale Bilgisi | معلومات المقالة | Article Information

Makale Türü نوع المقالة Article Types:	Araştırma Makalesi بحث Research Article
Geliş Tarihi تاريخ الإرسال Date Received:	27.03.2025
Kabul Tarihi تاريخ القبول Date Accepted:	28.05.2025
Yayın Tarihi تاريخ النشر Date Published:	30.06.2025
Yayın Sezonu فصل النشر Pub Date Season:	Haziran حزيران June

Atıf | كيفية الإحالة | Cite as

Kaçar, Canan – Demirdöven, Necla Yasdıman. "İbn Hişâm'a Göre İ'râbda Mahalli Olan Cümleler". *İtkan Akademik Araştırmalar Dergisi* 2/2 (Haziran 2025), 207-218.

İntihal | الانتحال | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

تم فحص هذه المقالة باستخدام برنامج iThenticate، ولم يتم اكتشاف أي انتحال.

This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan | التعهد الأخلاقي | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

يعلن أنه تم الالتزام بالمبادئ العلمية والأخلاقية أثناء تنفيذ وكتابة هذه الدراسة، وأن جميع المصادر المستخدمة قد تم توثيقها بشكل صحيح.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Canan Kaçar-Necla Yasdıman Demirdöven).

Yayıncı | الناشر | Published by

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi | جامعة كهرمان مرعش الاستقلال | Kahramanmaraş İstiklal University

Lisans Bilgisi | الترخيص | License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC 4.0) ile lisanslanmıştır.

هذا العمل مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي - الإحالة - غير تجاري 4.0 دولي (CC BY NC 4.0).

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC 4.0).

İbn Hişâm'a Göre İ'râbda Mahalli Olan Cümleler*

Öz: Arap dili, insanlık tarihinin en köklü dillerinden biri olarak, toplumların kültürel mirasını nesilden nesile aktaran dinamik bir iletişim aracıdır. Arap toplumunda özellikle şiir ve edebiyat yoluyla aktarılan dil materyalleri, şifahi gelenekler sayesinde uzun süre korunmuştur. Kur'an-ı Kerim'in doğru okunmasını sağlamak amacıyla başlayan dil çalışmaları, zamanla yazılı kaynakların gelişmesini mümkün kılmıştır. İslamiyet'in yayılmasıyla hız kazanan bu süreçte, nahiv ilmi Arapça cümle yapısını ve anlam ilişkilerini detaylıca inceleyen temel bir bilim dalı haline gelmiştir. Nahiv, kelimelerin cümledeki konumlarına göre aldıkları i'râbı araştırır; kelimelerin çoğu lafzen i'râb alırken, cümlelerin i'râbı mahallen gerçekleşir. Bu çalışma, İbn Hişâm en-Nahvî'nin Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb adlı eserini temel alarak, Arapça cümlelerin i'râb açısından mahalli durumlarına dair sistematik bir inceleme sunmaktadır. Araştırmanın amacı, İbn Hişâm'ın cümle i'râbı konusunda geliştirdiği özgün sınıflandırmaları ortaya koymak ve nahiv literatürüne yaptığı katkıları değerlendirmektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; klasik Arapça dilbilgisi eserleri, Kur'an ayetleri, Arap şiiri örnekleri ve önceki nahiv alimlerinin görüşleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında, İbn Hişâm'ın nahivdeki yaklaşımının hem geleneksel bilgileri koruduğu hem de yeni sistematik düzenlemeler getirdiği görülmüştür. Bulgular, İbn Hişâm'ın i'râbda mahalli cümlelerin sınıflandırılmasında yenilikçi, açıklayıcı ve sistematik bir yaklaşım geliştirdiğini göstermektedir. Ayrıca, eserin dili açık, anlaşılır ve öğretici olup, hem gramer kitabı hem de etkili bir eğitim kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma klasik Arap dili araştırmalarında cümle merkezli i'râb analizlerine ilişkin önemli bir boşluğu doldurmayı ve akademik literatüre anlamlı katkılar sunmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, hem dilbilimsel hem de tarihsel açıdan Arap dili çalışmalarında önemli bir referans olma potansiyeline sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, Cümle, İ'râb.

Sentences with a Grammatical Position in I'râb According to Ibn Hishâm*

Abstract: Arabic, as one of the most ancient languages in human history, serves as a dynamic medium of communication that transmits the cultural heritage of societies across generations. In Arab society, linguistic material—particularly conveyed through poetry and literature—has been preserved for centuries via strong oral traditions. The early linguistic studies initiated to ensure the correct recitation of the Qur'an eventually laid the groundwork for the development of written linguistic sources. With the spread of Islam, this process accelerated, and nahw (Arabic syntax) emerged as a foundational discipline that thoroughly examines sentence structure and semantic relationships in Arabic. Nahw investigates i'râb, the grammatical inflection of words based on their syntactic position in a sentence; while most words display overt inflection (lafzan), sentence-level inflection occurs contextually (maḥallan). This study offers a systematic analysis of the syntactic positions of Arabic sentences from an i'râb perspective, based on Ibn Hishâm al-Nahwî's seminal work Muğhnī al-Labīb 'an Kutub al-A'ārīb. The aim is to reveal Ibn Hishâm's original classifications regarding sentence-level i'râb and to evaluate his contributions to the field of Arabic grammar. Employing a qualitative research methodology, the study conducts a comparative analysis of classical Arabic grammar texts, Qur'anic verses, examples of Arabic poetry, and the views of earlier grammarians. The findings indicate that Ibn Hishâm's approach to nahw not only preserves traditional grammatical knowledge but also introduces systematic innovations. His classification of syntactic positions involving maḥallī i'râb is shown to be innovative, explanatory, and methodologically rigorous. Furthermore, the language of Muğhnī al-Labīb is clear, accessible, and didactic—making the work valuable both as a grammar reference and as an effective educational resource. Ultimately, this study aims to fill a critical gap in classical Arabic linguistics by focusing on sentence-centered i'râb analysis and offers meaningful contributions to the academic literature. In this respect, it holds significant potential to serve as a reference for both linguistic and historical studies of the Arabic language.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ibn Hishâm, Muğhnī al-Labīb, Sentence, I'râb.

*Bu çalışma Doç. Dr. Necla Yasdımın DEMİRDÖVEN danışmanlığında 24.11.2022 tarihinde tamamladığımız “İbn Hişâm'a Göre Cümle İ'râbı” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye, 2022).

*This article is extracted from my master dissertation entitled “According to Ibn Hisham Sentence İ'râb”, supervised by Assoc. Prof. Dr. Yasdımın DEMİRDÖVEN (Master's Thesis, İzmir Kâtip Çelebi University, İzmir, Turkey, 2022).

Giriş

Kur'ân-ı Kerim, Arap dili çalışmalarının başlangıcı ve gelişiminde en önemli kaynaklardan biri olmuştur. Arap olmayan toplumlarda İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte, Kur'ân-ı Kerim'in doğru okunmasını sağlamak amacıyla dil çalışmaları hız kazanmış ve bu süreç, Arapça gramer kurallarının sistematik hale getirilmesine öncülük etmiştir. Öncelikle, benzer harfler arasındaki farkları belirlemek için noktalar eklenmiş, ardından hareketler kullanılarak kelimenin cümle içindeki konumu belirlenmiş ve fâil, mef'ûl gibi dilbilgisel terimler ortaya çıkmıştır. Zamanla bu çalışmalar, nahiv ve sarf gibi dilbilim disiplinlerinin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamıştır.

Arap dilbiliminin temel alanlarından biri olan i'râb, kelimenin cümledeki yerine göre aldığı şekil değişikliklerini ve bunun anlam üzerindeki etkisini inceler. Kelimelerin i'râbı açıkça belirlenebilirken, cümlelerin i'râbı mahallen gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, nahiv âlimleri i'râbın kapsamını ve mahallî olup olmadığını belirleme çabası içinde olmuşlardır. Ancak, bu âlimlerin çoğu cümle konusunu kelâm başlığı altında ele almış, bağımsız bir inceleme yapmamıştır.

İbn Hişâm en-Nahvî (öl. 761/1360), i'râb ve cümle konularında sistematik bir yaklaşım geliştiren en önemli âlimlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Onun en önemli eserlerinden biri olan *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'ârîb*, cümleleri i'râb açısından tasnif eden ve i'râbda mahalli olan veya olmayan cümleleri detaylı bir şekilde ele alan ilk eserlerden biri olma özelliğini taşımaktadır.

İbn Hişâm'dan sonra gelen nahiv âlimleri onun sistematığını büyük ölçüde benimsemiş ve geliştirmiştir. Modern dönemde ise, Arap grameri üzerine yapılan çalışmalarda İbn Hişâm'ın yöntemleri hâlâ referans alınmakta ve Arap dili eğitimi açısından temel kabul edilmektedir.

Bu çalışmada, Arap nahiv geleneğinde önemli bir yere sahip olan İbn Hişâm en-Nahvî'nin i'râbda mahalli olan cümlelere dair görüşleri ele alınacaktır. İbn Hişâm'a kadar birçok dilbilimci cümle kavramını kelâm başlığı altında ele alırken, o bu konuyu sistematik bir başlık altında detaylı bir şekilde inceleyen ilk nahiv âlimlerinden biri olmuştur.¹ Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, İbn Hişâm'ın cümle tasnifine katkılarını analiz etmek ve onun i'râbda mahalli olan cümlelere yönelik görüşlerini klasik nahiv anlayışıyla karşılaştırmaktır.

Araştırma, nitel bir yöntem olarak klasik eser metin analizi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın temelini İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-A'ârîb* adlı eseri oluşturmaktadır. Eserde ele alınan meseleler, sistematik biçimde incelenmiş; klasik nahiv literatüründeki diğer âlimlerin görüşleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu karşılaştırmalar yoluyla, İbn Hişâm'ın nahiv anlayışındaki özgün yönleri ortaya konulmuştur.

Makale şu bölümlerden oluşmaktadır: İlk olarak, İbn Hişâm'ın cümle tasnifi ve i'râb anlayışı ele alınacak, ardından onun i'râbda mahalli olan cümleleri nasıl değerlendirdiği detaylandırılacaktır. Son olarak, elde edilen bulgular ışığında İbn Hişâm'ın nahiv literatüründeki yeri ve katkıları değerlendirilecektir.

1. İ'râbda Mahalli Olan Cümleler

1. 1. Haber Olan Cümle

Haber cümlesi, mübteda ve (إِنْ) gibi fiile benzeyen harflerin haberi durumunda iken mahallen merfu', (كان) ve (كاد) gibi nakıs fiillerin haberi durumunda iken mahallen mansubtur. (زَيْدٌ إِضْرِبْهُ) bu örnekte (إِضْرِبْهُ) cümlesi haber cümlesidir ve mahallen merfu'dur. Ancak bu örnekte

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Hem'u'l-Hevâmî fî Şerhi Cem'u'l-Cevâmî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/49; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Şerhu'l-Mufasssal*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001) 1/75; Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, thk. Muhammet Ali en-Neccâr, (b.y.: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, t.y.), 1/17.

ihtilaf vardır. Şöyle ki burada haber cümlesi olan (إِضْرِبْهُ) emir cümlesi olarak inşâî bir cümledir. İbn Hişâm ve cumhura göre inşâî bir cümlelerin haber olmasında bir sakınca yoktur. Ebu'l-Abbâs Müberred el-Ezdî (öl. 286/900), şu ayeti örnek göstererek aynı görüşü savunmuştur. (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللَّهِ) Burada (فَاقْطَعُوا) cümlesi haber cümlesi olup, inşâî talebîdir. İbn Enbârî (öl. 328/940), İbn Serrâc (öl. 316/929) ve bazı Kûfeliler inşâî bir cümlelerin haber olmasının caiz olmadığını söylemişlerdir. (زَيْدٌ إِضْرِبْهُ) örneğinde (زَيْدٌ) mübteda, haber ise mahzûf (أَقُولُ فِيهِ) cümlesidir ve mahallen merfûdur. (إِضْرِبْهُ) cümlesi ise mahzûf (أَقُولُ فِيهِ) cümlesinin ma'mûlûdür ve mahallen mansûbtur.³

1.2. Hal Olan Cümle

Hâl cümlesi mahallen mansûb olan cümledir. Hâl cümlesinin isim veya fiil cümlesi olması fark etmez. İsim cümlesi olarak gelmesine örnek: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى) Burada (وَأَنْتُمْ سُكَارَى) cümlesi hâl olarak gelen bir isim cümlesidir ve mahallen mansûbtur. Hâl sahibi ise (تَقْرُبُوا) cümlesindeki zamir olan cemi vâvı'dır.⁵

Fiil cümlesi olarak gelmesine örnek: (وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ) “Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma” Müddessir Sûresi 6. ayetinde (تَسْتَكْثِرُ) cümlesi hâl olarak gelen bir fiil cümlesidir ve mahallen mansûbtur. Takdiri (وَلَا تَمْنُنْ مُسْتَكْثِرًا) şeklindedir.⁶

Başka bir örnek ise (مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ لَأَهِيَّةٌ قُلُوبُهُمْ) Bu örnekte (يَأْتِيهِمْ) cümlesindeki mef'ul zamirinden veya fâili olan (مِنْ ذِكْرِ) kelimesinden hâldir. (وَهُمْ يَلْعَبُونَ) cümlesinin failinden hâldir. Ayetin devamındaki (لَأَهِيَّةٌ قُلُوبُهُمْ) cümlesinin fâilinden hâldir. Bu durumu İbn Hişâm mütedâhil kavramıyla ifade etmiştir. Yani bir cümle (وَهُمْ يَلْعَبُونَ) hem hâl hemde diğer bir cümle olan (لَأَهِيَّةٌ قُلُوبُهُمْ) için zilhâl (hâl sahibi) olmuştur. (لَأَهِيَّةٌ قُلُوبُهُمْ) cümlesinin fâilinden de hâl olabilir. Bu durumu da müteaddid veya müterâdif kavramlarıyla ifade etmiştir. Zira (لَأَهِيَّةٌ قُلُوبُهُمْ) ve (وَهُمْ يَلْعَبُونَ) bu iki hâl (اسْتَمَعُوهُ) cümlesinin fâilinden hâldir. Yani hâl iki, hâl sahibi ise tektir.⁸ Sonuç olarak hâl cümlesinin îrâbda mahalli vardır ve mahallen mansûbtur.

² “Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin.” el-Mâide 5/38.

³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb'an Kütübi'l-E'arib*, thk. Abdu'l-Latif Muhammet el-Hatip (Kuveyt: Silsiletü't-türâsiyye, 2000), 5/7; Muhammet b. Mustafa el-Kocavî, *Şerhu Kavâ'idî'l-İ'râb*, nşr. İsmâil İsmâil Merve (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, t.y.), 161; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *Hâşiye'alâ Muğni'l-lebîb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 2/460; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *Bahru'l-Muhîr*, thk. Şeyh Adil Ahmet Abdu'l-Mevcut vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 6/393; bk. Muhammet Rıza İyad, (الجملة النحوية عند ابن هشام من خلال كتابه مغني اللبيب عن كتب الأعراب), Yüksek Lisans Tezi, Cezayir Üniversitesi (Cezayir; 2004), 164-165; Ahmet b. Yusuf el-Ma'rûf bi's-Semîni'l-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmet Muhammet el-Harrât (Dimeşk: Dâru'l-Kâa, t.y.), 8/379; eş-Şemni, Takyuddin Ahmet b. Muhammet, *el-Musannef mine'l-Kelâm 'alâ Muğni İbn Hişâm Hâşiyetü's-Şemni* (Mısır: el-Matba'atu'l-Behiyye, t.y.), 2/133.

⁴ “Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın.” en-Nisâ 4/43.

⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/162; el-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn*, 3/688; eş-Şemni, *Hâşiyetü's-Şemni*, 2/133.

⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/162; el-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn*, 10/535.

⁷ “Rab'lerinden kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki, onlar mutlaka onu alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler.” el-Enbiyâ 21/2.

⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/162-163; Desûkî, *Hâşiye'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/461; el-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn*, 3/131-132; 164; eş-Şemni, *Hâşiyetü's-Şemni*, 2/133.

1.3. Mef'ûl Olan Cümle

Mef'ûl olarak gelen cümlelerin de i'râbda mahalli vardır ve nasb mahallindedir. Cümle üç yerde mef'ul olarak gelir.

1. *Kavl* veya *kavlin* eş anlamlısı bir kelime ile hikâye edilen mef'ûldür. *Kavl* ile hikâye edilen mef'ûlün bir örneği de: (قال إني عبد الله) “Ben Allah’ın kuluyum dedi” cümlesidir. Burada *kavl* ile hikâye edilen (إني عبد الله) cümlesi mef'ûldür ve mahallen mansûbtur. Burada mef'ûl, mef'ûlun bih mi yoksa (قعد القرفصاء) “çömelerek oturdu” örneğindeki (قرفصاء) gibi mef'ûlü mutlak mı olduğu hakkında iki görüş vardır. Bunlardan ilki mef'ûlü mutlak olmasıdır. Bu İbn Hâcib’in (öl. 646/1249) görüşüdür. Zira (إني عبد الله) cümlesi söylenen sözün kendisidir ve aslı (قال قولاً إني عبد الله) şeklindedir. İkincisi ise, mef'ûlun bih olmasıdır. Bu görüş ise cumhurun görüşüdür. İbn Hişâm ise burada cumhurun görüşünü doğru bulmuştur. *Kavl* cümlesi söylenen bir söz olduğu için bu cümle haber veren bir cümledir. Mesela (ضربتُ زيداً) cümlesi haber veren bir cümledir. Zira (زيدٌ مضروبٌ) diye söylenebilir. Fakat mef'ûlü mutlak haber veren bir cümle değildir. Mesela (قعد القرفصاء) örneğinde (قرفصاء مفعولة) şeklinde söylemek doğru değildir. Zira (قرفصاء/çömelmek) oturuşun zaten kendisidir. Nahivcilerin *kavl* cümlesi diye adlandırması ise sadece lafzi bir adlandırmadır. Gerçekte ise o söylenmiş olan sözdür.⁹

Kavlin eş anlamlısı ile hikâye edilen mef'ûlün iki çeşidi vardır. Bunlardan ilki tefsir harfiyle gelendir. Fakat bu durumda cümle tefsir cümlesi olur ve i'râbda mahalli yoktur. Örneğin:

(وَتَرْمِينِي بِالطَّرْفِ أَي أَنْتَ مَذْنِبٌ وَتَقْلِينِي لَكِنْ إِيَّاكَ لَا أَقْلِي)¹⁰

“Bana bir bakarsın, günahkârsın dersin. Ve benden nefret edersin. Fakat ben senden nefret etmem (seni severim).”

Burada mef'ûl olan (أَنْتَ مَذْنِبٌ) tefsir harfiyle gelmiştir ve (وَتَرْمِينِي) fiilini açıklar. Mef'ûl, tefsir cümlesi olduğundan dolayı i'râbda mahalli yoktur.¹¹

Kavlin eş anlamlısı ile hikâye edilen mef'ûlün ikincisi ise başında tefsir harfi olmayan mef'ûldür. Örneğin; (وَوَضَىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ)¹² Burada *kavlin* eş anlamlısı olan (وَوَضَىٰ) fiilinin mef'ûlü (لَكُمُ الدِّينَ) cümlesidir ve i'râbda mahalli olup mahallen mansûbtur. Bu görüş Kûfelilerin görüşüdür. Basralılara göre ise cümle *kavl*’in eş anlamlısı olan bir fiile mef'ul olarak geldiğinde, *kavl*’in eş anlamlısı olan kelimenin değil mahzûf *kavl* kelimesinin mef'ûlüdür.¹³

2. (ظن) ve (أعلم) fiillerinin mef'ûlü olarak gelen cümledir. (ظن) fiilinin ikinci, (أعلم) fiilinin üçüncü mef'ûlü olarak gelen cümlelerin i'râbda mahalli vardır. (ظن) fiilinin birinci, (أعلم) fiilinin ikinci mef'ûlü ise aslında mübtedadır ve her ikisi de cümle olarak gelmezler.¹⁴

⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/169-170; Desûkî, *Hâşiye'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/464; Muhammet b. Ebî Bekr ed-Demâminî, *Şerhu'd-Demâminî alâ Muğni'l-lebîb* (Beyrut: Müessesetü Tarihü'l-Arabi, 2007), 2/314; eş-Şemnî, *Hâşiyetü's-Şemnî*, 2/134.

¹⁰ Şairin kim olduğu bilinmemektedir.

¹¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/171; Desûkî, *Hâşiye'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/464; Demâminî, *Şerhu'd-Demâminî*, 2/314.

¹² “İbrâhîm de bu dini oğullarına vasiyet etti, Ya'kûb da. “Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin!” (dediler).” el-Bakara 2/132.

¹³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/171; Desûkî, *Hâşiye'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/465; Demâminî, *Şerhu'd-Demâminî*, 2/314; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhîr*, 1/570; *İrtişâfû'd-Darab min Lisâni'l-'Arab* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1998), 2109; el-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn*, 2/125.

¹⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/184.

(ظن) fiiline örnek Ebû Züeyb el-Hüzelî'nin (öl.28/648-49) şu şiiridir:

(فإن تزعميني كنتُ أجهل فيكم فإنني شريئُ الحِلْمِ بعدك بالجهل)

“Eğer benim sizin en cahiliniz olduğuma inanıyorsan,

Muhakkak ben senden sonra cehâlet karşılığında hilmi (yumuşak huyluluğu) aldım.”

Bu şiirde (زعم) fiili (ظن) fiili gibi kalbî fiillerdendir ve ikinci mef'ul olan (كنتُ أجهل) cümle olarak gelmiştir. İ'râbda mahalli olup mahallen mansûbtur.¹⁵

(أعلم) fiiline örnek ise (أعلمتُ زيداً عمراً أبوه قائم) “Zeyd ‘e Amr’ın babasının ayakta olduğunu bildirdim” cümlesidir. Bu örnekte (أبوه قائم) cümlesi (أعلم) fiilinin üçüncü mef'ûlüdür ve i'râbda mahalli olup mahallen mansûbtur.¹⁶

3. Ta'lik babıdır. Ta'lik kalıbı fiillerin kendilerinden sonra gelen mübtedâ ve haberde bir engelden dolayı görünürde amel edememeleridir. Fakat mahallen amel ederler.¹⁷ Bunu üç kısımda inceleyebiliriz:

Bunlardan ilki mef'ûlün harfî cerli bir cümle olmasıdır. Örneğin (أولم يتفكروا ما يصاحبهم من) Bu ayette mef'ûl olan (ما يصاحبهم من جنّة) cümlesi takdiran (في) harf-i ceri ile gelir. Cümle lafzan olmasa da mahallen (يتفكروا) fiilinin mef'ûlü olmakla mansûbtur. Burada ta'lik'a sebep olan unsur ise (ما) nefy harfidir. Ayrıca İbn Hişâm'la beraber (ما) için istifham diyenlerde olmuştur.¹⁹

İkincisi, mef'ûl konumunda olup car, mecrur veya herhangi bir şey olmayan cümledir. Örneğin: (عرفتُ زيداً) “Zeyd'i bildim” cümlesi aslında (عرفتُ من أبوك) “Babanın kim olduğunu bildim” cümlesi aslında (عرفتُ من أبوك) cümlesinde herhangi bir car mecrur yoktur. Fiil olan (عرفتُ) lafzan bu isim cümlesinde amel edemese de mahallen amel etmiştir. (عرفتُ) cümlesi mef'ûl olup mahallen mansûbtur. Burada da ta'lik'a sebep olan istifhamdır.²⁰

Üçüncüsü ise, iki mef'ûl konumunda olan cümledir. Örneğin: (وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَدَاوًا وَأَبْقَى) Bu ayette (أَيُّنَا) ve (أَشَدُّ) mübtedâ ve haber olup mef'ûl konumunda bir cümledir. Fiil olan (وَلَتَعْلَمُنَّ) kendisinde lafzan amel edememiştir. Fakat (أَيُّنَا أَشَدُّ) isim cümlesi mef'ûl olarak mahallen mansûbtur. Lafzan amel edememesinin sebebi ise istifham edatıdır.²²

Mef'ûlün mahallen mansub olduğunu bazen de devamında gelen tâbîden anlarız. Örneğin Küseyyir'in (öl. 105/723) şiirinde olduğu gibi:

(وما كنتُ أدري قبل عزّة ما البكا ولا مؤجعات القلب حتى تولّت)

“Azze'den (sevgilisi) önce ne ağlamanın ne de kalp acılarının ne olduğunu bilmiyordum. Ta ki benden yüz çevirinceye kadar”

¹⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/185; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/471.

¹⁶ el-Kocavî, *Şerhu Kavâ'id-i'l-İ'râb*, 26.

¹⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/185; Ebû Hayyân, *el-İrîşâf*, 2114.

¹⁸ “Düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur; o ancak kesin bir uyarıcıdır.” el-A'râf 7/184.

¹⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/186; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/472; Ukberî, Ebû'l-Bekâ' Abdullâh b. el-Huseyn, *et-Tibyân fî'l-râbi'l-Kur'ân*, thk. Sa'd Küreyyim el-Fakî (Kahire: Dâru'l-Yakîn, 2001), 396; el-Kocavî, *Şerhu Kavâ'id-i'l-İ'râb*, 27.

²⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/188; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/473; Demâminî, *Şerhu'd-Demâminî*, 2/317.

²¹ “Böylece, hangimizin azabının daha şiddetli ve sürekli olduğunu iyice anlayacaksınız.” Tâhâ 20/71.

²² Sîbeveyhi, Ebû Bişr Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk., Abdu's-Selam Muhammet Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988), 2/236; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/190; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/474; Ukberî, *et-Tıbyan*, 533.

Bu örnekte (ولا مُوجِعَاتٍ) lafzan nasb okunmuştur. Mübteda ve haberden oluşan (ما البكا) cümlesi (ولا) fiilinin mef'ûlü olup mahallen mansûbtur. Bunu ise (ما البكا) üzerine atfeden (ولا) kelimesinin i'râbından anlıyoruz. Zîrâ (ولا مُوجِعَاتٍ) kelimesi cemi' müennestir ve nasb hali kesre ile gelmiştir.²³

1.4. Muzâfun İleyh Olan Cümle

Muzâfun ileyh olan cümlelerin i'râbda mahalli vardır ve cer mahallindedir. İbn Hişâm cümleye muzâf olanları sekiz kısımda ele almıştır. Bunlardan ilki, zarf veya isim olmasına bakılmaksızın zaman isimleridir. Zaman isimlerinden (إِذَا), (إِذَا), (لَمَّا)'nın cümleye izafeti vaciptir.²⁴ Burada yalnızca (يَوْمَ) kelimesini incelemekle yetinilecektir. (وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ) ²⁵ Burada birinci (يَوْمَ) kelimesi zarf olarak gelip (وُلِدْتُ) cümlesine muzâf olmuştur. Bu izâfetten dolayı cümle cer mahallindedir.²⁶

(وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ...)²⁷ Burada (أَنْذِرِ) fiilinin iki mef'ûlü vardır. Birincisi (النَّاسَ) kelimesidir. İkincisi ise (يَوْمَ) kelimesidir. Bu kelime de (يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ) cümlesinin muzâfidir. Ancak o günde yani kıyamet gününde uyarı olmayacağı manasından dolayı (يَوْمَ) kelimesi zarf değil isimdir. (يَأْتِيهِمُ) cümlesi ise muzâfun ileyh olup cer mahallindedir ve mahallen mecrurdur.²⁸

Cümleye muzâf olan sekiz kısımdan diğerleri ise şunlardır: Mekân isimlerinden (حَيْثُ), (قَائِلٌ) ve (قَوْلٌ), (لَدُنْ), (دُو), (آيَةً), işaret manasında olan (زَيْتٌ), fiilinin masdarı olan (رَاثُ) kelimeleridir.²⁹

1.5. Cezm Eden Şarta Cevap Olup “Fâ” veya “İzâ” dan Sonra Gelen Cümle

Cezmeden şarta cevap olup (فَ/fâ) veya (إِذَا/izâ)'dan sonra gelen cümlelerin de i'râbda mahalli vardır ve mahallen meczûmdur. Burada (فَ/fâ) dan sonra gelen cümle demiştir fakat cevap cümlesine (فَ/fâ) da dahildir. (إِذَا/izâ) ise (إِذَا/izâ-i fücâiyye)'dir.

(فَلَا هَادِيَ لَهُ) ³⁰ Burada cevap cümlesi olan (فَلَا هَادِيَ لَهُ) cümlesi mahallen meczûmdur. Devamındaki (وَيَذَرُهُمْ) cümlesini (فَلَا هَادِيَ لَهُ) cümlesine atıf ile (وَيَذَرُهُمْ) şeklinde cezm olarak okuyanlar da olmuştur.³¹

²³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/196; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/477-478; Demâminî, *Şerhu'd-Demâminî*, 2/319.

²⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/200.

²⁵ “Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün esenlik benimle olacaktır.” Meryem 19/33.

²⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/198; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/479.

²⁷ “Kendilerine azabın geleceği, güne karşı insanları uyar...” İbrâhîm 14/44.

²⁸ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, tlf. Muhammet Muhittin Abdu'l-Hamit, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), 2/236-237; Ukberî, *et-Tıbyan*, 494.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/203-214; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/480-484; Demâminî, *Şerhu'd-Demâminî*, 2/320-322.

³⁰ “Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidayete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz. Allah böylelerini azgınlıkları içinde yollarını şaşırmış olarak bırakır.” el-A'râf 7/186.

³¹ Hamza, Kisai, Asım'dan Hafs ondan da Hubeyre, Ebu Amr ondan da Ebu Hatim nakletmiştir. Talha b. Musarriif, İsa Hemedani, İbn İdris, Halez, İbrahim en-Nah'i, Yahya b. Vessab, Şeyban, Mesleme b. Muhrab, Hüseyin el-Cüfi, Ebu Ubeyde, el-Hazzaz, Ayyaş ve A'meş bu şekilde okumuşlardır. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/215; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/487. Ayrıca bk. Abdu'l-Latif el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâat* (Dimeşk: Dârsa'dettin, 2000), 3/227.

Başında (ف/â) veya (إِذَا/izâ) olmayıp lafzı da cezmedilmeyen bir cevap cümlesinde cümle bütün olarak değil, sadece fiil mahallen meczûmdur. (إِنْ قَامَ زَيْدٌ قَامَ عَمْرٌ) örneğinde cevap cümlesindeki (قَامَ) fiili mazi fiil olup fetha üzerine mebnidir ve cümle değil sadece fiil mahallen meczûmdur.³²

1.6. Müfrede Tabi Olan Cümle

Müfrede tâbî olan cümle 3 şekilde gelir.

Cümle sıfat olarak gelir. ³³ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمْ يَوْمٌ لَا يَبِيعُ فِيهِ) Burada cümlesi sıfat olup müfred olan (يَوْمٌ) kelimesine tâbîdir. (يَوْمٌ) kelimesi fâil olduğu için merfûdur. Dolayısıyla (يَوْمٌ) cümlesi de raf mahallinde olup mahallen merfûdur.

³⁴ (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ...) Burada Enbârî (öl. 577/1181) iki fiil cümlesinin de nasb mahallinde olduğunu ve bunun iki şekilde olabileceğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki, bu cümleler (خُذْ) fiilindeki zamirden hal olmakla mahallen mansûbtur. Diğeri ise, (تُطَهِّرُهُمْ) cümlesi için sıfat, (وَتُزَكِّيهِمْ) cümlesi ise (خُذْ) fiilinin zamirinden hâldir. Bu durumda (تُطَهِّرُهُمْ) cümlesindeki (ت/te), (صَدَقَةً) kelimesine tabi olmakla müenneslik (ت/te)'si olur. İkinci cümle olan (وَتُزَكِّيهِمْ) cümlesindeki (ت/te) ise muhâtab (ت/te) sidir.³⁵

Cümle ma'tûf olarak gelir. Örneğin: (زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ وَأَبُوهُ ذَاهِبٌ) “Zeyd ve babası gidiyor” eğer burada (و/vav) atıf harfini haber olan (مُنْطَلِقٌ) üzerine atfedersek (وَأَبُوهُ ذَاهِبٌ) cümlesi müfrede tâbî olan cümledir. İ'râbda mahalli vardır ve mahallen merfûdur. Eğer bütün olarak (زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) cümlesi üzerine atfedersek birinci cümle ibtidâiye cümlesi olduğundan î'râbda mahalli yoktur. Eğer (و/vav) harfini hal olarak kabul edersek herhangi bir tâbî olma söz konusu değildir. Nasb konumunda olduğundan dolayı cümle mahallen mansûb olur.³⁶

Cümle bedel olarak gelir. Örneğin (مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ) ³⁷ Bu ayette (يُقَالُ) fiilinin nâib-i fâili olan (مَا) ismi mevsûlünden bedeldir. İ'râbda mahalli olup mahallen merfûdur. Ayrıca bu cümlelerin istinâfiyye cümlesi olma ihtimali de vardır. Bu durumda ise î'râbda mahalli olmaz.³⁸ Başka bir görüşe göre ise, (يُقَالُ) cümlesinin önceki cümle için tefsir niteliğinde olduğunu söyleyenler olsa da bu görüş uzak bir ihtimaldir. Zîra Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahyedilen sadece hem Rabbin mağfîret sahibi hem de bir azabı olmasından ibaret değildir.³⁹

³² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/218.

³³ “Ey iman edenler! Alın satım olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın.” el-Bakara 2/254.

³⁴ “Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al!” et-Tevbe 9/103.

³⁵ el-Enbârî, *el-Beyân fî Garibi'l-râbi'l-Kur'ân*, thk. Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ (b.y.: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1980), 1/405; Mekî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Mekî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *Müşkilü'l-râbi'l-Kur'ân*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 1/335; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/225; Desûkî, *Hâşiye'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/491; Ukberî, *et-Tibyân*, 428.

³⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/227; Desûkî, *Hâşiye'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/493; Demâminî, *Şerhu'd-Demâminî*, 2/325.

³⁷ “Sana, senden önceki peygamberler için söylenenlerden farklı bir şey söylenmemektedir. Gerçekten Rabbin hem mağfîret sahibidir hem de O'nun çok yakıcı bir azabı vardır.” Fussilet, 41/43.

³⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/231; Desûkî, *Hâşiye'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/493-494; Demâminî, *Şerhu'd-Demâminî*, 2/325.

³⁹ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhîd*, 7/479.

1.7. İ'râbda Mahalli Olan Cümleye Tabi Olan Cümle

İ'râbda mahalli olan cümleye tâbî olan cümle ancak atf-ı nesak ve bedel ile olur. Atf-ı nesâk ile oluşunun örneği (زيد قام أبوه وقعد أخوه) 'dir: “Zeydin babası ayakta olan, kardeşi de oturandır” Bu örnekte (و/vav) atıf harfî, (قعد أخوه) ma'tûftur ve küçük cümle olan (قام أبوه) üzerine atfedilmiştir ve ma'tuf olan (قعد أخوه) cümlesi haber üzerine atfedildiği için mahallen merfûdur. Ancak burada (و/vav) harfî, hâl veya büyük cümle olan (زيد قام أبوه) cümlesine atfedilemez. Çünkü büyük cümleye atfedildiğinde ibtidâiyye cümlesine atfedildiği için î'râbda mahalli olmaz. Ayrıca (و/vav) harfini hal olarak kabul ettiğimizde ise bu cümle tâbî bir cümle olmaktan çıkar. Hal olduğundan dolayı da mahallen mansûb olur.⁴⁰

Bedel ile olduğuna dair örneğimiz:

(وَأَتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْمَلُونَ، أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ، وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ)⁴¹ ayetidir. Burada önemli olan nokta, ikinci cümlemin yani bedelin, birinci cümleye yani mübdelün minhe nisbetle manayı daha açık bir şekilde ifade etmesidir. Bu ayette. (أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْمَلُونَ) cümlesi (أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ) cümlesinden bedeldir. Ayrıca ikinci cümle yani bedel olan (أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ) cümlesi anlamı açıkça ifade etmiştir. İlk cümle olan mübdelün minh cümlesi mef'ûl olduğundan cümle mahallen mansûbtur. İkinci cümle olan bedel cümlesi de ilk cümleye tâbî olduğundan dolayı aynı şekilde mahallen mansûbtur.⁴²

İbn Hişâm birçok nahivcinin aksine îrâbda mahalli olan cümlelere 2 cümle daha eklemiştir.⁴³ Böylece bu cümleleri 9 kısımda ele almaktadır. Eklediği iki cümle ise şöyledir:

1.8. Müstesnâ Olan Cümle

İbn Hişâm'a göre müstesna olan cümlemin î'râbda mahalli vardır ve nasb mahallindedir. (لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُضْطَرٍ إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابُ الْأَكْبَرُ)⁴⁴ ayetinde İbn Hişâm, İbn Harûf'un (öl. 609/1212), (مَنْ) mübtedâ, (تَوَلَّى) sîla cümlesi, (فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ) ise fiil cümlesi olarak haber, (إِلَّا مَنْ تَوَلَّى) cümlesinin ise müstesnâ-i munkatî olup nasb mahallinde olduğunu belirttiğini nakletmektedir. Zemahşerî de (öl. 538/1144) İbn Harûf ile aynı görüştedir.⁴⁵

1.9. Müsnedün İleyh Olan Cümle

Yine İbn Hişâm'a göre müsnedün ileyh olan cümlemin de îrâbda mahalli vardır. Örneğin: (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ)⁴⁶ ayetinde (سَوَاءٌ) mukaddem haber, (ءَأَنذَرْتَهُمْ) ise mübtedâ olup müsnedün ileyhtir. İ'râbda mahalli vardır ve mahallen merfûdur.⁴⁷

İbn Hişâm'ın belirttiğine göre müsnedün ileyh olan fâil ve nâib-i fâilin cümle olup olmaması konusunda ihtilaf vardır. Bu konuda meşhûr olan Basralıların görüşüdür. Bu görüşe göre fâil ve nâib-i fâil cümle değildir. Fakat Kûfelilerden Ferrâ (öl. 207/822) ve bir grup ise Sîbeveyhi'ye (öl. 180/796) nisbet ederek, failin veya naib-i failin fiilinin (علم، ظن، نظر) gibi kalbî

⁴⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/234; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/494; el-Kocavî, *Şerhu Kavâ'id-i'l-İ'râb*, 35; eş-Şemnî, *Hâşiyetü's-Şemnî*, 2/141.

⁴¹ “Bildiginiz şeyleri size veren, size sürüler, oğullar, bağlar, pınarlar ihsan eden Allah'a karşı gelmekten sakının.” eş-Şuarâ 26/132-134.

⁴² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/234; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/495; eş-Şemnî, *Hâşiyetü's-Şemnî*, 2/142.

⁴³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/239.

⁴⁴ “Onların üstünde egemen bir zorba değilsin. Ancak kim yüz çevirir ve inkâr ederse, Allah onu en büyük azapla cezalandırır” el-Gâşiye 88/22-24.

⁴⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/239; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/497; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Daru'l-Marife, 2009), 1198-1199; eş-Şemnî, *Hâşiyetü's-Şemnî*, 2/142.

⁴⁶ “İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler.” el-Bakara 2/6.

⁴⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/242; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, 1/171; el-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn*, 1/105.

bir fiil olup, lafzan amel etmesine bir engel bulunursa cümle olabileceğini belirtmişlerdir. İbn Hişâm ve Sa'leb'e göre ise fâil ve nâib-i fâilin cümle olması caizdir. Örneğin: (يَعِجْبُنِي قَامَ زَيْدٍ) burada (قَامَ زَيْدٍ) cümlesi fail mahallinde olup mahallen merfûdur.⁴⁸

2. Nekre ve Marifeden Sonra Cümlelerin Hükümü

Genel olarak nekreden sonra gelen cümle sıfat, marifeden sonra gelen cümle ise hâldir. Ancak bu kuralın istisnaları vardır. Bazen nekreden sonra hal veya marifeden sonra sıfat olabilir. İbn Hişâm marife ve nekreden sonra gelen cümleyi dört kısımda ele almıştır.

1. Herhangi bir şey ile vasıflanmamış (mahzâ/sırf) olan nekreden sonra sıfat olarak gelen cümledir. Vasıflanmamış nekreden sonra gelen cümleye örneğimiz: (وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعْطُونَ قَوْمًا) Bu ayette (قَوْمًا) nekre bir kelime olup sonrasında gelen (اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ) cümlesi ise sıfattır. Cümle mef'ûl olan (قَوْمًا) kelimesine tâbî olduğundan dolayı nasb mahallinde olup mahallen mansûbtur.⁵⁰

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمْ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ) ayetinde (يَوْمٌ) kelimesinden sonra gelen (لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ) cümlesi nekreden sonra geldiğinden dolayı sıfattır ve raf' mahallinde olup mahallen merfûdur.⁵²

2. Herhangi bir te'vil olmadan sırf marifeden sonra gelen cümledir. Örneğin: (لَا تَقْرُبُوا...) Burada ise (وَأَنْتُمْ سُكَارَى) cümlesi nekreden sonra geldiğinden dolayı sıfattır ve raf' mahallinde olup mahallen merfûdur.⁵⁴

3. Nekreden sonra gelip hâl veya sıfat olmaya ihtimali olan cümledir. (وَهَذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ) ayetinde (ذِكْرٌ) kelimesi için sıfattır. Ayrıca bu cümleyi hâl olarak da görebilmek mümkündür. Çünkü nekre olan (ذِكْرٌ) kelimesi, (مُبَارَكٌ) ile vasıflanmış olup marifeye yakındır. İbn Hişâm bu ayette (وَهَذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ) cümlesinin (مُبَارَكٌ) kelimesinin zamirinden hâl olabileceğini söylese de anlam bakımından hal olmasının zayıf bir görüş olduğunu da belirtmektedir. Yine bu ayette nekre bir kelime yine başka bir nekre ile vasıflanmıştır. Ahfeş (öl. 215/830) ise nekrenin marife ile de vasıflanmasının caiz olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶

4. Marifeden sonra gelip hâl veya sıfat olmaya ihtimali olan cümledir. (مَثَلُ الَّذِينَ خُلُوا...) Burada (الْحَمَارِ) kelimesi (ال/elif lam) takısıyla gelmiş

⁴⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/243; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/498; eş-Şemni, *Hâşiyetü's-Şemni*, 2/143.

⁴⁹ “İçlerinden bir topluluk, “Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!” deyince onlar, “Rabbimiz katında bir mazeretimiz olsun diye; bir de sakınıp çekinirler ümidiyle” şeklinde cevap verdiler.” el-A'râf, 7/164.

⁵⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/246-247; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/501.

⁵¹ “Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.” el-Bakara 2/254.

⁵² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/247; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/501; Ukberî, *et-Tibyân*, 151; el-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn*, 2/538.

⁵³ “Siz sarhoş iken (ne söylediğinizi bilinceye kadar) namaza yaklaşmayın.” en-Nisâ 4/43.

⁵⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/249; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*, 2/502; Demâmîni, *Şerhu'd-Demâmîni*, 2/329.

⁵⁵ “İşte bu Kur'an da bizim indirdiğimiz bereketli bir hatırlatıcı bilgi kaynağıdır.” el-Enbiyâ 21/50.

⁵⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/249-250; İbn Atıyye El-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muhârrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammet (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 2001), 2/254.

⁵⁷ “Tevrat'la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer” el-Cuma 62/5.

ve marifedir. Fakat başındaki (ل/لام), cins için olup genel manada merkep (eşek) cinsini ifade eder. Ancak hangi merkep olduğu belli değildir. Bu bakımdan nekreye yakındır. Sonrasında gelen (يُحْمَلُ أَشْفَارًا) cümlesinin hem sıfat hem de hâl olma ihtimali vardır. Sıfat olduğu takdirde (الْحِمَارِ) kelimesi muzafun ileyh olduğundan dolayı, cümle de ona tâbî olarak cer mahallindedir. Hâl olduğu takdirde ise mahallen mansûbtur. Ukberî (öl. 616/1219) ise sadece hâl olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸

Sonuç

Çalışmamızda İbn Hişâm'ın günümüze ulaşan ve konumuzu içeren eserleri incelenmiştir. Cümle konusunu bir başlık altında ele aldığı ve detaylıca incelediği *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb* isimli eseri merkeze alınmıştır. İbn Hişâm'ın sade ve anlaşılır bir üslup kullandığı görülmüştür. İstişhâd yönteminde ayetler, hadisler ve Arap şiirlerini kullandığı anlaşılmıştır. Ancak cümle konusunu işlerken bolca ayet ve şiir kullanıp birkaç örnek dışında hadislere pek yer vermediği görülmüştür. İbn Hişâm'ın hadisleri daha az kullanmasının sebepleri arasında, rivayetlerin dilbilimsel açıdan tutarlılığı, nahivcilerin hadisleri dil açısından nasıl değerlendirdiği ve dönemin dilbilimsel anlayışı gibi unsurların etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu konu, gelecekteki çalışmalarda daha detaylı incelenebilir.

Alimler arasında görüş ayrılığı olan meselelerde onayladığı görüşler olmasının yanı sıra reddettikleri de olduğu tespit edilmiştir. Reddettiği görüşleri ise, örneklerle açıklığa kavuşturup kendi görüşünü desteklediği görülmüştür. Verdiği örneklerin anlaşılır seviyede olduğu ve ortaya koyduğu iddialarda cümlelerin asıl anlamına göre hareket ettiği gözlemlenmiştir.

Çalışma esnasında klasik kaynaklarda, alimlerin birçoğunun cümle ve kelamı eş anlamlı ele alıp cümleyi kelam başlığı altında bahsettikleri görülmüştür. Ancak İbn Hişâm'ın cümle ve kelamı birbirinden ayırdığı tespit edilmiştir. İbn Hişâm'ın bu ayrımı, yalnızca teorik bir tasnif değil, aynı zamanda nahiv ilminin farklı alanlarındaki analizleri derinleştiren bir yaklaşımdır. Bu ayrım, Arapça gramer incelemelerinde daha sistematik bir yöntem geliştirilmesine olanak sağlamıştır.

Hal cümlesinde İbn Hişâm'ın bir cümlelerin aynı anda hem hâl hem de zilhâl (hal sahibi) veya iki hal cümlesi olup hal sahibinin tek bir cümle olabileceğini *mütedâhil*, *müteaddid* ve *müterâdif* kavramlarıyla ele aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca onun, Nahivcilerin aksine i'râbda mahalli olan cümlelere iki cümle daha ekleyip dokuz başlık altında ele aldığı görülmüştür. Bu yaklaşımı, klasik nahivcilerin sistematüğinden nasıl ayırdığı bağlamında ele alındığında, modern dilbilim çalışmalarına da ışık tutmaktadır.

Çalışmanın sonunda ise marife ve nekreden sonra gelen cümlelerin konumu itibarıyla hâl mi yoksa sıfat mı olduğu maddeler halinde sunulmuştur. Bu cümlelerin i'râbda mahalli olup olmadığı tespit edilmiştir.

Gelecek çalışmalar için öneriler kapsamında İbn Hişâm'ın i'râb tasnifi ve cümle anlayışının, modern dilbilimdeki sentaks kuramlarıyla nasıl örtüştüğü veya ayrıştığı karşılaştırmalı bir analizle ele alınabilir. İbn Hişâm'ın getirdiği yeniliklerin, sonraki dilbilimciler tarafından nasıl benimsendiği veya eleştirildiği araştırılabilir. Ayrıca İbn Hişâm'ın i'râb anlayışı, Kur'ân tefsirinde cümle yapılarının anlamı nasıl belirlediğini inceleyen bir çalışma ile detaylandırılabilir.

⁵⁸ el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemu'l-Kütüp, 1983), 1/155; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 5/251; Ukberî, *et-Tibyân*, 747; el-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn*, 10/326.

Kaynakça

- Demâminî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Şerhu'd-Demâmînî Alâ Muğni'l-Lebîb*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Tarihu'l-Arabi, 2007.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *İrtişâfû'd-Darab Min lisâni'l-'Arab*. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1998.
- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *Bahru'l-Muhîr*. thk. Şeyh Adil Ahmet Abdu'l-Mevcut vd. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *el-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân*. thk. Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ. by.: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1980.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüp, 1983.
- Halebî, Ahmet b. Yusuf el-Ma'rûf bi's-Semîni'l-Halebî. *ed-Durru'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. thk. Ahmet Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kâa, ts.
- Hatib, Abdu'l-Latif. *Mu'cemu'l-Kirâat*. 11 Cilt. Dimeşk: Dârsa'dettin, 2000.
- Iyad, Muhammed Rıza. (الجملة النحوية عند ابن هشام من خلال كتابه مغني اللبيب عن كتب الاعراب). (el-cümletü'n-naḥviyye 'inde İbn Hişâm min ḥilâli kitâbihî Muğni el-Lebîb 'an kutubî'l-eâ'rib) “İbn Hişâm'ın Muğni'l-Lebîb 'an Kütübî'l-E'ârib kitabı kapsamında nahvî cümle”. Cezayir: Cezayir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- İbn Atıyye, el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. by.: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî. *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübî'l-E'ârib*. thk. Abdu'l-Latif Muhammed el-Hatip. 7 Cilt. Kuveyt: Silsiletü't-Türâsiyye, 2000.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî. *Evdahu'l-Mesâlik*. tlf. Muhammed Muhittin Abdu'l-Hamit. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.
- Kocavî, Muhammed b. Mustafa. *Şerhu Kavâ'idî'l-i'râb*. nşr. İsmâil İsmâil Merve. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, ts.
- Kur'an-ı Kerîm, *Kuran Yolu Türkçe Mealî ve Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyanet.gov.tr>, (Erişim: 10.05.2025).
- Mekkî b. Ebû Tâlib. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Sibeveyhi, Ebû Bîşr Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdu's-Selam Muhammed Harun. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *Hem'u'l-Hevâmî fî Şerhi Cem'u'l-Cevâmî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Şemnî, Takyuddin Ahmet b. Muhammed. *el-Musannef Mine'l-Kelâm 'alâ Muğni İbn Hişâm Hâşiyetü's-Şemnî*. 2 Cilt. Mısır: el-Matba'atu'l-Behiyye, ts.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ' Abdullâh b. el-Huseyn. *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*. thk. Sa'd Küreyyim el-Fakî. Kahire: Dâru'l-Yakîn, 2001.
- Zemahşeri, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Şerhu'l-Mufasssal*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Zemahşeri, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Tefsiru'l- Keşşâf*. Beyrut: Daru'l-Marife, 2009.